

Druhá část knihy, zaměřující svou pozornost již na konkrétní díla, rozlišuje mezi původně nebohemikálními cestopisnými texty, jejichž opisy se v průběhu středověku dostaly do českých zemí anebo byly dokonce přeloženy do češtiny, a autorské bohemikální texty, psané jak v češtině, tak v němčině nebo latině. Zejména poznání nebohemikálních cestopisů na našem území bylo dosavadní bádání velmi dlužno, a proto je velkým přínosem knihy, že autoři tyto texty našli a zdokumentovali jejich rozličné redakce. Za nejstarší české cestopisy určili latinský itinerář jinak neznámého rytíře Václava z let 1402–1413 a *Odpustky země Svaté*, sepsané členem družiny Jindřicha ze Stráže někdy po roce 1445 v češtině. Tato cesta našla odezvu i v tzv. Starých letopisech českých, byť s chybnou datací. Následují rozborů a popisy známějších cestopisů (panoš Jaroslav, Gabriel Tetzl, Václav Šašek z Bířkova, Martin Křivoústý, Martin Kabátník, Jan Hasištejnský z Lobkovic) i méně známých textů (Niclas von Poplau, Heinrich von Zedlitz, Peter Rindfleisch) a souvisejících písemností (dopis mistra Václava z Chrudimi, anonymní itineráře a cestovní seznamy). Komparativním materiálem pro autory je často Butzbachův *Hodoporicon*, který ovšem s ohledem na místo vzniku a původ jeho autora není navzdory svému bohemikálnímu obsahu samostatně zařazen. Práci vhodně doplňují i mapové přílohy, zachycující trasy jednotlivých cestopisců.

Cílem autorů bylo především poskytnout přehled o množství cestopisných zpráv z českých zemí a položit základ souhrnné interpretaci těchto děl. Tento jejich záměr se jim ovšem podařilo mnohonásobně překonat; vytvořili práci, na kterou může přinejmenším několik generací budoucích badatelů odkazovat a opírat o ni své vlastní úvahy nejen o cestopisné literatuře, ale i o pramenech osobní povahy obecně.

Jan Boukal

Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, *Odpadlíci, noví křesťané a obyvatelé zpapeženělí. Náboženská proměna v pobělohorském období očima současníků*, Knižnice Dějin a současnosti 74, Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2023, 184 s., ISBN 978-80-7422-946-6

V roce 2023 vydaná monografie Radmily Prchal Pavlíčkové je pokusem o zachycení náboženské proměny, k níž došlo v českých zemích v několika málo desetiletích následujících po bitvě na Bílé hoře, z perspektivy dobových aktérů. Jejím hlavním tématem je tedy první fáze pobělohorské rekatolizace, jejímž výsledkem bylo dosažení přinejmenším vnější konformity obyvatelstva s katolickým náboženstvím, jak to vyžadovala panovnická nařízení, završená vydáním Obnoveného zřízení zemského. Na toto téma bylo v posledních letech sepsáno několik kvalitních lokálních sond z prostředí českých a moravských měst, jako je Uherský Brod (Petr Zemek), Jindřichův Hradec (Josef Hrdlička) či Slaný (Josef Kadeřábek). Cenným příspěvkem je i Kiliánova edice pamětí koželuha Michela Stüelera z Krupky. Také Radmila Prchal Pavlíčková, která se náboženskou kulturou 16. a 17. století zabývá již mnoho let, se rozhodla pobělohorskou proměnu sledovat pod drobnohledem: jejími „mikrosvěty“ ovšem nejsou městské komunity, nýbrž životy jednotlivců, kteří o svých prožitcích zanechali písemné svědectví. Poslední dvě autorčiny monografie se týkaly pohřebních kázání,

jež po mnoho let tvořila hlavní oblast jejího badatelského zájmu. Nyní se tato historička více přibližuje k „dějinám bez přívlastku“, aniž by však opouštěla osvědčený textologický přístup.

Autorka vychází z podnětů německých historiků studujících tzv. konfesionalizaci a třicetiletou válku, zejména Franka Fätkenheuera a Hanse Medicka, kteří začali na základě egodokumentů zkoumat osobní prožitky jednotlivců a pokoušet se o rekonstrukci jejich „životních světů“. Portréty jednotlivých historických aktérů, jež tvoří většinu monografie, představují vlastně uplatnění metody, kterou Fätkenheuer použil v knize *Lebenswelt und Religion. Mikro-historische Untersuchungen an Beispiel aus Franken um 1600*, na prameny z českých zemí. Autorka podotýká, že tento přístup zatím nebyl v českém prostředí dostatečně uplatněn: „Deziderátem dosavadních výzkumů českého pobělohorského náboženského vývoje je to, po čem kritické paradigma konfesionalizace volali již v devadesátých letech minulého století — tedy otočení perspektivy směrem od aktivit státu a církve k obci věřících, a dokonce k jednotlivému věřícímu, a snaha porozumět roli, jakou v jeho myšlenkovém světě má víra a v tomto smyslu i změna konfese“ (s. 11). Navzdory takto vytčené inovativnosti je však použita metoda poměrně konzervativní: autorka postupně provádí obsahovou analýzu tří egodokumentů různých autorů a následně je porovnává se širším vzorkem narativních pramenů. Kritériem pro volbu pramenů je „vypravěčská perspektiva a ochota explicitně nebo implicitně reflektovat ‚já‘“ (s. 14). Nemusí tedy nutně jít o přímou sebetematizaci, stačí, aby autor ve svém textu v dostatečné míře projevoval svůj pohled na svět: autorka předpokládá, že tvůrci egodokumentů z řad šlechty a měšťanstva tak činili ve větší míře než například duchovní píšíci náboženské texty. Hlavní otázky, které si autorka klade, se týkají toho, jaká témata související s náboženskou proměnou se ve zkoumaných textech vyskytují, jaká je jejich frekvence a rozložení v čase, jakými slovy o nich autoři pojednávají a jaké postoje tak vyjadřují. Metoda je tedy v teoretické rovině poměrně jednoduchá, ale myslím, že pro víceméně homogenní vzorek pramenů dostačuje: autorka pracuje výhradně s narativními prameny a jelikož každý z jejich autorů působil na jiném místě, nemusí řešit jejich vzájemné vztahy a kolize. Tato metoda by mohla svádět k mechaničnosti, k níž při různých druzích textové analýzy často dochází; v tomto případě však tvoří podklad pro velmi plastické a přesvědčivé líčení sledovaných „životních světů“.

Po krátkém metodologickém úvodu v knize následují tři analýzy egodokumentů, vybraných dle výše uvedených kritérií. Každé z nich předchází stručný biogram autora, charakteristika díla a informace o jeho edičním zpřístupnění a dosavadním využití badateli. U všech tří pramenů existují dřívější tištěné edice, leč přinejmenším ve dvou případech jsou nekompletní a po technické stránce nedostatečné — autorka tedy vždy pracovala i s rukopisy. Pak přichází samotná analýza toho, jak jsou v jednotlivých egodokumentech zachycena sledovaná témata. Pokud to lze, postupuje autorka chronologicky a snaží se čtenáři i při analytické povaze textu předat co nejvíce z narativní povahy pramenů. Často také používá úryvky z pramenů a uvádí různé zajímavé epizody: jelikož v jednu chvíli pracuje většinou jen s jedním pramenem, má k tomu dostatek prostoru. Protože „prožitek“ či „životní svět“ není něco, co lze uchopit čistě racionálními prostředky, snaží se autorka čtenáře jemně „vtáhnout“ do světa

sledovaných osobností, k čemuž ovšem spíše než vzlety literární imaginace používá „zemitou“ konkrétnost.

Prvním analyzovaným pramenem jsou pamětní zápisky českého rytíře Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdrůžic (1580–1649?), které si tento šlechtic vedl v letech 1624–1648. Zahrnují tedy léta silícího rekatolizačního tlaku, který vyvrcholil Janovým odchodem do exilu v roce 1628, a následující dvě desetiletí, jež strávil mimo vlast. Jan Jiří představuje typ přesvědčeného exulanta, který není ochoten přijmout katolickou víru, neboť dle jeho názoru vede k věčnému zatracení. Autorka s velkým porozuměním líčí peripetie jeho fyzické i duchovní cesty. Jan Jiří ještě doma s napětím sleduje konverze jiných šlechticů a měšťanů, v exilu pak očekává pro svou zemi záchranu od mocností tohoto i onoho světa a vášnivě pročítá nejrůznější proroctví, jež jsou stejně nadějeplná jako fantastická. Konvertity ke katolictví obvykle zatracuje a rád líčí jejich hanebnou smrt, leč o konverzi vlastních dětí se zmiňuje jen letmo či vůbec a v proroctvích pak hledá cesty, jak by i „odpadlíci“ mohli být spaseni. Jedná se o duševně čilého člověka, jehož postoje se jeví pevné, ačkoliv někdy blouzní a pozbývá kritičnosti (zejména vůči protestantským vojskům). Doba ho však nutí řešit otázky, k jejichž zvládnutí věroučná rigidnost nepostačuje. Na újmu je této kapitole dle mého úsudku jen to, že se zde vůbec nepíše, jaký by mohl být účel těchto zápisků a kdo měl být jejich čtenářem: pro jejich správné pochopení zde tedy chybí klíčová informace.

Životní osudy druhého autora byly ještě složitější. Někdejší mladoboleslavský písař, správce školy a primátor Jiří Kezelius Bydžovský (1576–1655) během několika let po zahájení rekatolizace ztratil své prominentní postavení a jelikož ani po dvojím pobytu ve vězení nebyl ochoten opustit svou utrakvistickou víru, byl nakonec v roce 1627 donucen emigrovat do saské Pirny. Tam pobýval až do roku 1639, kdy se z vypleněného města se švédským vojskem vrátil do Mladé Boleslavi. Když Švédové odtáhli, došlo k návratu starých poměrů a Kezelius byl uvězněn. Tentokrát už však svým věznitelům podlehl — aby mohl pečovat o svou umírající manželku, přestoupil na katolickou víru, konverze se pro něj takto stala „objektem směny“ (s. 69). Zbýlá léta života pak strávil v Mladé Boleslavi a coby osamělý starý muž sepsal svou *Kroniku mladoboleslavskou* jako soukromé sdělení pro omezený okruh měšťanů. Kronika obsahuje i autobiografické pasáže, avšak autorka se nejvíce zabývá Kezeliovým líčením minulosti města, neboť právě v něm se nejlépe zrcadlí postoje bývalého emigranta, který s panujícími poměry nesouhlasí, avšak žije a píše v nich — jiným slovem disidenta. Bydžovský popisuje předbělohorské náboženské poměry jako idylické, rekatolizaci naopak jako smršť nezvyklých novot a lidské nízkosti; sebe samého i dlouho po návratu do Čech označuje za exulanta a vyjadřuje víru v obnovení předcházejících poměrů. V této kapitole autorka velmi dobře reflektuje Kezeliovu pozici při psaní kroniky a skvěle se zde uplatňuje její umění psychologické drobnokresby: myslím, že se jedná o nejzdařilejší část knihy.

Posledním pramenem, který autorka rozebírá, je *Kronika lounská* Pavla Mikšovice (cca 1575–1632). Zápisky tohoto měšťana, někdejšího písaře a zpěváka literátského kůru, jsou méně osobní než předchozí dva prameny. Autorka však mnohé postoje tohoto kronikáře vyvozuje z toho, o čem jeho dílo mlčí. Mikšovic, původně také nekatolík, konvertoval spolu s ostatními měšťany veřejně na radnici, aniž by ve své kro-

nice nějak akcentoval individuální rozměr tohoto aktu: jedná se zde o proměnu celé komunity, již doprovázelo „pokatoličtění“ veřejného prostoru. Způsob Mikšovicova psaní, k němuž patří například i modlitby, se pak konverzí nijak nezměnil. „V tomto kontextu neměla konverze pro Mikšovice patrně větší význam a představovala proces, v němž věřící sebezáchovně vyměnil své vyznání, přizpůsobil se okolnostem a přihlásil se k požadované církvi, aniž by ztratil důvěru v Boha“ (s. 96). Tato kapitola je nejméně obsažná, což je ovšem dáno povahou zvoleného pramene — horečný zájem o duchovní záležitosti v Mikšovicově kronice chybí. Právě tato neosobní role v prameni ovšem patří k charakteristice Mikšovicova lidského typu — příslušníka „mlčenlivé většiny“, jehož osobní postoje, vycházející patrně nejvíce z každodenního života, lze jen těžko vysledovat.

V poslední kapitole jsou pak poznatky získané při detailní analýze zmíněných tří děl konfrontovány s větším množstvím jiných narativních pramenů, jako jsou například paměti Mikuláše Dačického z Heslova či kroniky psané měšťany na Moravě. Autorka zde o lidech, kteří zažili pobělohorskou náboženskou proměnu, pojednává jako o „zkušenostní skupině“ (s. 98) a snaží se charakterizovat jejich sdílenou zkušenost týkající se těchto změn a různé způsoby, jak ji ve svých textech reflektovali. Mezi tématy, o nichž jednotlivé prameny pojednávají, nachází vysokou míru shody, protože pak může líčit několik základních prožitků a postojů, jež pro ty, kteří se ve sledované době chopili pera, měly velký význam. Opakuje se například intenzivní prožití staroměstské exekuce či výměny duchovenstva, shodují se i výrazové prostředky, jež jsou užívány pro popis konverzí. Ani zde však autorka nepodává kvantifikující výčet: až do poslední kapitoly kniha zůstává sbírkou pečlivě vyvedených obrazů.

Monografii je možné vytknout nedostatečné teoretické zakotvení. Beze zmínky je kupříkladu předpokládána vnitřní jednota v postojích každého ze sledovaných jednotlivců; rozpory (jako například v případech Harantových úvah o spáse katolíků) se autorka snaží harmonizovat, ačkoliv vyvstává otázka, není-li tento vnitřní soulad pouhým zbožným přáním. Pokud se ovšem historik pokouší o psychologizaci (což je dle mého mínění správné), nelze se tomuto riziku vyhnout. Myslím také, že by knize pomohlo, kdyby byla položena otázka reprezentativnosti osudů a postojů každého ze tří sledovaných jedinců — být třeba bez jasné odpovědi. Jsou Harant, Kezeľius a Mikšovic obvyklými zástupci určitého společenství, nebo vybočují z řady? Jsou jejich názory pro danou skupinu typické? Autorka je však naštěstí daleka toho, aby své závěry považovala za univerzálně platné a dílo několika kronikářů vydávala za výpověď o dobové společnosti jako celku. Otázku poměru mikrohistorie, již tři analytické kapitoly vlastně představují, k makrohistorii řeší velmi pokorným způsobem: neutápí se ve skepsi, avšak ani nechce ze svých úvah vyvozovat přehnané závěry. Jistě by ovšem bylo žádoucí, aby o těchto věcech explicitně uvažovala. Její jazyk je živý a srozumitelný, argumentace dobře stavěná — až na občasné pythické výroky, jako například, že masové konverze jsou „jev, který lze považovat za něco normálního a běžného“ (s. 10).

Kniha představuje jakousi galerii několika lidských zkušeností z bouřlivé doby rekatolizace. Myslím, že tři hlavní prameny jsou zvoleny velmi příhodně, neboť představují tři základní reakce na příkoří, s nímž se člověk setkal ve své rodné zemi: emigraci, dissent a přizpůsobení se. Už autorčina sebereflexe na první stránce knihy

(„Mám štěstí. Nikdy jsem nebyla ve vězení. Nezažila jsem na vlastní kůži válku a nemusela jsem před ní utíkat.“ atd.) vyzývá čtenáře, aby myšlenkami nesetrvával jen v době třicetileté války. Psychologizující líčení „životních světů“ nás pak staví před dilemata, jejichž význam není omezen zdaleka jen na dobu 17. století. Čtenáři je zde umožněno vžít se do světa historických aktérů, aniž by samotný text práce přestával být dostatečně vědecký. Myslím, že se tu ukazuje dosud nevyužitý potenciál individuálních příběhů, které lze podávat i bez neomalenosti, s níž je někteří historici prezentují — být je otázkou, kolik čtenářů bude mít pro tuto specifickou poetiku cit. Je dobře, že tato kniha vyšla v poměrně široce dostupné edici Knižnice Dějin a současnosti, a nikoliv například na Univerzitě Palackého, kde autorka působí. Ačkoliv má zvolený přístup svá úskalí, myslím, že by měl být uplatňován častěji: jistě by stálo za to, aby nám historici umožnili rozhlédnout se po světě očima renesančního vrchnostenského úředníka, barokního kněze či třeba hudebníka mozartovské éry.

Daniel Kadlec

Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, *Odpadlíci, noví křesťané a obyvatelé zpapeženělí. Náboženská proměna v pobělohorském období očima současníků*, Knižnice Dějin a současnosti 74, Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2023, 184 s., ISBN 978-80-7422-946-6

Počátkem roku 2024 vydalo Nakladatelství Lidové noviny publikaci *Odpadlíci, noví křesťané a obyvatelé zpapeženělí. Náboženská proměna v pobělohorském období očima současníků*,¹ jež vzešla z pera významné české historičky církevních dějin Radmily Prchal Pavlíčkové. Kniha je v pořadí sedmdesátým čtvrtým svazkem ediční řady Knižnice Dějin a současnosti. Co do rozsahu se v rámci této edice řadí k průměrně obsáhlým dílům.

Radmila Prchal Pavlíčková působí na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci na Katedře historie. Těžiště jejího zájmu leží v dějinách raného novověku a jejím badatelským zaměřením je konfesní vývoj v rámci českých zemí s důrazem na náboženské konverze a obecněji funerální a komemorativní kultura (zejména tištěná pohřební kázání). V rámci užšího zaměření se nejednou věnovala také dějinám olomouckého biskupství v raném novověku. Z jejích nejznámějších děl lze zmínit knihu o pohřebních kázáních nad biskupy *Triumphus in mortem*² nebo titul *O útěše proti smrti*, zaměřující se na témata víry a spásy v pohřebních kázáních v době konfesionalizace.³ Editovala rovněž známý sborník *Vytváření konvertity*.⁴ Vezmeme-li v po-

1 Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, *Odpadlíci, noví křesťané a obyvatelé zpapeženělí. Náboženská proměna v pobělohorském období očima současníků*, Praha 2024.

2 TÁŽ, *Triumphus in mortem. Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku*, České Budějovice 2008.

3 TÁŽ, *O útěše proti smrti. Víra, smrt a spása v pohřebních kázáních v období konfesionalizace*, Praha 2017.

4 TÁŽ a kol., *Vytváření konvertity. Jazyková a vizuální reprezentace konverze v raném novověku*, Praha 2021.